

Društveni roboti i digitalni prijatelji

Šeri Terkl, *Sami zajedno*, Beograd: Clio, 2011.

Izdavačka kuća Clio priredila je zaista prijatno iznenađenje ne samo domaćim istraživačima društvenih posledica upotrebe novih tehnologija već i široj čitalačkoj publici odlukom da objavi najnoviju studiju Šeri Terkl (Sherry Turkle) *Sami zajedno* (Alone Together). Budući da ova autorka nije, do sada, kod nas prevedena, treba reći da je ona jedan od vodećih autoriteta na polju proučavanja transformacije identiteta pod uticajem virtualizacije savremenog društvenog života. Doktorirala je sociologiju i psihologiju na Harvardu i veći dugi niz godina je profesor na MIT (Massachusetts Institute of Technology), gde je osnovala i vodi *Institut za proučavanje odnosa tehnologije i identiteta*. Autorka je više knjiga i velikog broja istraživanja u čijem fokusu se nalazi subjektivna strana odnosa pojedinaca i tehnologije, pre svega kompjutera, a knjiga koja joj je donela planetarnu popularnost je *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet* (1995).

Poput ostalih njenih knjiga i studija *Sami zajedno* pisana je zavodljivim jezikom. Terklova uspešno spaja naučni i esejiistički pripovedački stil čineći tako da se njena knjiga kreće u rasponu od zahtevne naučne studije do putopisnog romana kroz istoriju digitalnog društva u koji su umešno utkane mnogobrojne lične tehnospovedi uključujući introspekciju i same autorkе. Ova knjiga je proizvod petnaestogodišnjeg predanog istraživačkog rada tokom koga je Šeri Terkl intervjuisala, za potrebe jedne kvalitativne studije, izuzetno veliki broj korisnika novih tehnologija (oko 700 ispitanika uključujući 300 dece i 150 roditelja).

Kada je reč o strukturi knjige *Sami zajedno* prvo što se zapaža je da se ona deli na dva zasebna toka u kojima se prati razvoj digitalnog društva u proteklih petnaest godina sa fokusom, pre svega ali ne isključivo, na mladim ljudima, starosti od pet do ranih dvadesetih godina i njihovoj vezanosti za nove komunikacione tehnologije. Iako se praktično radi o dve odvojene studije ono što čini njihovu zajedničku nit i što je opredelilo Terkllovu da ih objedinjene objavi jeste krovna ideja o neraskidivoj vezi ljudi i tehnologija u čijoj osnovi leži strah od

intimnosti. Kako bi rekla Terklova, tehnologije su naš link ka drugima, ali isto tako i štít od drugih. Ključni problem nastaje u onoj tački u kojoj se od tehnologija počne očekivati više nego od drugih. Prvi deo knjige, koji nosi naziv *Nove intimnosti u samoći: robotski momenat* posvećen je potencijalnim posledicama robotizacije i njihovom uticaju na društveni život, dok se drugi deo knjige *Nove samoće u intimnosti: umreženi* bavi sadašnjošću, odnosno društvenim posledicama komunikacije putem novih tehnologija (pre svega mobilnih telefona i kompjutera).

Već sam naslov *Sami zajedno* koji je, u Rismanovom (David Riesman) i Patnamovom (Robert Putnam) ključu, Terklova za svoju studiju odabrala, ukazuje na glavnu, tehnopesimističku nit koja će se protezati kroz čitavu knjigu. Za Terkllovu kompjuteri i roboti nisu naša oruđa već *evokativni* objekti koji imaju moć da nas podstaknu na samorefleksiju, ali i na transformaciju društvenosti u prelomnom trenutku koji se dešava onda kada nam tehnologija ponudi zameru za naše međusobno uspostavljanje kontakata licem u lice. Tako dolazimo u situaciju da nam digitalne veze i društveni roboti nude iluziju društvenosti bez obaveza koje nosi tradicionalna društvenost.

U prvom delu knjige Terklova se bavi evolucijom tzv. društvenih robota (relacionih artefakata), ali i evolucijom njihovih veza sa svojim korisnicima. U želji da „odmota“ ovaj evolutivni proces unazad, ona se posebno interesuje za interakciju dece sa svojim robotizovanim igračkama, očekujući da će na taj način uspeti da razume proces ukorenjivanja tehnologije u život individue, jer kako to Terklova slikovito kaže: «u detinjstvu mi uspostavljamo naše velike istine.» (str. 55)

Svoju analizu *Robotskog momenta* Terklova započinje opisom jednog od prvih kompjuterskih programa (Eliza – nastao sredinom 70-ih godina XX veka) koji simulira društvenost. Eliza je bila programirana tako da reflektuje i vrati misao koju je otkucao korisnik, izgledajući na taj način kao program koji ima moć davanja podrške ili traženje razjašnjenja postavljenog problema. Iako

su korisnici znali da program ne radi ništa drugo do preformulacije njihovih početnih unosa, na neki volšeban način bivali su sve više uvučeni u ovu pseudo-razmenu iznoseći sve više intimnih detalja o sebi. Terklova zbog toga zaključuje da jednom kada se suoče sa programom koji daje i najmanju naznaku empatičnosti ljudi imaju nagon da budu iskreni. Drugim rečima, sami korisnici, a radilo se o studentima, su praktično udahnjivali, odnosno učitali inteligenciju Elizi.

Međutim Eliza je bila samo mali korak u poređenju sa onim što će se desiti u narednim decenijama kada dolazi do prelaza iz romantičarske vizije ljudi kao jedinstvenih i neponovljivih subjekata društvenosti ka robotskom pragmatizmu, ideji o korisnosti robota, ali i mogućnosti intimnosti (prijateljske pa čak i ljubavničke) sa njim.

Sa pojavom *Tamagučija* 1997. godine (virtuelnog stvorenja smeštenog u plastično jaje) nagoveštena je era društvenih robota čiji će cilj biti da općine decu, ne svojom pameću već socijalnošću. Ova jednostavna tehnološka simulacija odrastanja, odnosno razvoja kroz proces brige i negovanja i na kraju njegove smrti, otvorila je pitanje prirode veze koju deca uspostavljaju sa *Tamagučijem*. Terklova zapaža da je ovo virtuelno stvorenje klasičan primer Frojdovog *unheimlich-a* – nečega što nam je poznato, a ipak nekako i nije, ali je upravo zbog toga neodoljivo. Ispovesti dece pokazuju da su *Tamagučiji* dovoljno živi da kad jednom umru budu ožaljeni pa čak i sahranjeni na specijalizovanim *online* grobljima, večno noseći epitafe koji su im mladi vlasnici posvetili.

Naredne godine donose sve savršenije društvene robote. Od robota za decu poput *Ferbija* iz 1998. (sovolikog i krznenog nepokretnog robota koji može da govori i ima sposobnost učenja) i *Moje prve bebe* iz 2000. (robotizovane predstave bebe koja ima sposobnost da razvije ličnost dvogodišnjeg deteta), preko igrački za odrasle poput *Aiba* iz 1999. (malog robotskog psa koji reaguje na komande) pa sve do fokolikog ljubimca *Paroa*, čija je uloga da pruža podršku starima i koji je 2002. godine ušao u Ginisovu knjigu rekorda kao najterapeutski robot na svetu.

Opisujući različite relacije koje deca i odrasli uspostavljaju sa ovim robotima Terklova pokazuje kako oni od najranijeg detinjstva nude surogate za tradicionalnu društvenost,

pothranjujući fantaziju o uzajamnoj privrženosti koja dovodi do ideje da će roboti biti tu za nas jednom kada usamljeni ostarimo. Terklova nalazi da su ljudi voljni da ozbiljno razmisle o robotima, ne samo kao ljubimcima, već i kao potencijalnim prijateljima, onima kojima se poveravaju ili čak kao romantičnim partnerima. Mi sa njima *odigravamo* (engl. *performance*) ove odnose i čini se da nam to ne smeta jer su nam važni ljudski momenti koje delimo sa njima.

Sama ideja *odigravanja* je važna za Terklovu jer ona sugerše da mi odigravamo i naše identitete u virtuelnom prostoru, da ih praktično lažno konstruišemo, ali da se vremenom takav identitet počinje doživljavati kao stvaran. I upravo ovde se robotika i umreženi život najpre ukrštaju, jer *odigravanje* staranja jeste jedino što roboti, bez obzira koliko socijalni bili, umeju da rade. Društveni roboti služe ujedno i kao simptom i kao san (kao izraz potisnute želje): kao simptom, oni su obećanje da je moguće zaobići konflikt u pogledu bliskosti; kao san, izražavaju želju za odnosom unutar granica, mogućnost da se u isti mah bude zajedno i nasamo.

U drugom delu knjige, koji nosi naziv *Umreženi*, Terklova prebacuje pažnju sa robota kao surogata za našu intimnost na informaciono-komunikacione tehnologije (IKT) kao surogata za našu društvenu povezanost. Iako ne spori da su IKT donele neke pozitivne stvari (učvršćivanje prijateljstava, porodične kontakte, obrazovanje, trgovinu, rekreaciju, biznis), kod Terklove prevladava neskrivena zabrinutost za psihološke i društvene posledice tehnološki posredovane komunikacije (bilo da se radi o upotrebi mobilnih telefona ili boravku u virtuelnim prostorima interneta).

Virtuelni život je za Terklovu lažan život dok su naše predstave u virtuelnim prostorima, hteli mi to ili ne, uglavnom fantazije o osobama kakve želimo da budemo, bilo da se radi o našem avataru u Drugom Životu (Second Life) ili profilu koji smo napravili na Fejsbuku (Facebook). Samim tim i odnosi koji se uspostavljaju u virtuelnim prostorima predstavljaju surogate „punih“ odnosa, koji su svedeni taman na meru onoga što nam od drugih treba, usput lišeni svake odgovornosti. Kao što virtuelni prostori stvaraju okvir za pseudo društvenost tako mobilni telefoni dovode do pseudo konektovanosti. Iako su povezaniji nego ikada, ljudi su sve uzdržaniji kada je reč o

direktnom kontaktu. Defanzivna i odložena društvenost oličena u kratkim i serijskim SMS porukama odnosi pobedu nad neprijatnom direktnošću i trenutnošću koju glasovna komunikacija donosi.

Utjecaju IKT posebno su podložni deca i mladi. Oni su digitalni urođenici, multitaskeri navikli da istovremeno koriste Fejsbuk, igraju *online* igre, šalju SMS, skidaju muziku i filmove sa interneta. Ugodnije im je da komuniciraju preko tastature nego uživo, jer je tako brže i zaštićenije. Proces njihove separacije i sazrevanja se sada odvija pod budnim okom IKT. Veze sa roditeljima nikada nisu bile tako intenzivne, a opet ni tako površne. Zbog toga, iako naizgled totalno povezani, mladi se više nego ikada osećaju lišeni pažnje. Rastući i razvijajući se kroz tehnologijom posredovane odnose oni se sve više boje prave intimnosti a svoj umreženi život koriste kao mogućnost da se sakriju jedni od drugih. Jedan od najvažnijih zaključaka do kojih Terklova u ovoj studiji dolazi je da odnosi s robotima jačaju dok odnosi s ljudima slabe. Sa društvenim robotima mi smo usamljeni, ali primamo signale koji nam govore da smo zajedno sa nekim, a dok smo umreženi, iako su nam svi dostupni, naša očekivanja od drugih toliko su smanjena da se osećamo još više usamljeno.

Na kraju treba dodati i to da, iako se radi o pronicljivoj i široko utemeljenoj studiji, ona ipak ima i svojih manjkavosti. Čitalac naprosto ne može da se otme utisku da se Terklova češće stavlja u ulogu hroničara mračne stvarnosti, a ređe u ulogu nepristrasnog istraživača koji želi da otkrije uzroke pojave koju opisuje. Matrica koja drži čitavu studiju na okupu je jednostavna. Roditelji nemaju vremena niti volje da se bave svojom decom što im nadomešćuju, između ostalog, i kupovinom igraćaka u vidu društvenih robota. Deca su svesna da ovi roboti nisu živi, ali imaju ljudima urođenu potrebu da im *učitavaju* ljudskost odnosno da *odigravaju* odnose. Pažnju za kojom žude, deca sada nalaze u društvenim robotima, ali to nisu „puni“ odnosi. Odrastajući

nesigurni uz svoje digitalne saputnike oni se sve nelagodnije osećaju u odnosima koje ne mogu kontrolisati kao što su kontrolisali svoje robote. U takvim okolnostima, tinejdžeri spremno i rado prihvataju IKT budući da im one donose kontakte po njihovoj meri. Realni ljudi, putem tehnologija, bivaju pretvoreni u objekte koji se uzimaju i odbacuju u skladu sa svakodnevnim potrebama.

Iako ova matrica zvuči zavodljivo pitanje je u kojoj meri je ona realna slika onoga što se danas zaista odigrava. Pre svega, današnji tinejdžeri nisu, u najvećem broju, odrasli uz društvene robote pa njihovu sklonost prema IKT treba tražiti na drugom mestu. Onako kako to postavlja Terklova čini se da se tinejdžeri boje realnog, živog kontakta, ali ona u stvari nigde kroz studiju to ne dokazuje. Ona nesporno pokazuje da oni imaju potrebu da kontrolišu komunikacije koje obavljaju putem tehnologija birajući pre tastaturu nego glas preko telefona ali to ne znači da, pre svega, ne biraju kontakt uživo. Problem IKT leži u tome što nam one daju nikad veću moć komuniciranja kroz prostor i vreme. Mladi ljudi, ali i stariji, zbog toga održavaju živim daleko više veza nego što su to činile prethodne generacije. U takvim okolnostima teško je zadržati tradicionalni model razgovora putem telefonom budući da se tako može opslužiti samo nekoliko najjačih veza.

Pored toga, iako priznaje da bivamo oblikovani tehnologijama koje smo mi sami stvorili Terklova se, na žalost, uopšte na bavi pitanjem – zašto stvaramo baš takve tehnologije koje imaju za cilj da održavaju i podražavaju našu društvenost. Da li je to odraz nekih širih i dubljih društvenih procesa, poput radikalizacije modernizacije, a ne naprosto naš beg od realnosti. Možda je i tačno da će digitalne veze i društveni roboti činiti sve važniji izvor društvenosti za modernog čoveka, ali pitanje je jesu li oni rezultat slobode izbora ili znak očajničke potrebe za društvenošću u doba kada za društvenost ima sve manje prostora.

Dalibor Petrović

Bruno Latur, *Nikada nismo bili moderni: esej iz simetrične antropologije*, Novi Sad: Mediterran Publishing, 2010.

Objavljivanje prvog prevoda Latura (Bruno Latour) jedan je od značajnijih događaja za

društvene i humanističke nauke kod nas u poslednje vreme. Bez preterivanja, za studente